

վերայ ապառաժի միջ եւ փոռ առնել զվէմն:

Յուրանել առաքա թէ զաւրեղքն Աստուծոյ պարտ է լսել մեղաւորաց ապագա որ եւ ընաւ ոչ ձեռնմարտ նաւ: Եւ զի յորժամ լսէ անցաւոր, նայ սակաւ սա- կաւ տեղի առնէ եւ կա- ղողքն զսիրտն: զի բազումք սպորեցան ի լսելոյն, եւ շատք կորեան զի ոչ լսեցին: զի որ լսէ եւ ոչ առնէ, մէկ մեղք է: Եւ որ ոչ կամի լսել անբաւ կորուստ է: զի ոչ կամի լսել զարեւոյ ա- րարչին իւրոյ:

ներ կոչի: Բառից բացումք ապրեան զի լսան զհրա- մանս Աստուծոյ: Եւ յո- լովք կորեան զի ոչ լսան եւ ոչ գիտացին զաւրեղն Աստուծոյ: Առաջդնէ այն է որ լսէ եւ ոչ առնէ, քան զայն որ ընաւ ոչ կամի լսել զհրամանս Աստուծոյ: զի որ լսէ սիրով եւ ոչ առնէ միակամի է: Եւ որ յախարժէ լսել երկու աշուքն է կոր:

Այս կէտիս (տես § 370) եւ ընդհան- րապէս յորդորակներու նշանակութեան մասին ինդիր ընելու ժամանակ (տես § 371) պէտք չէ անքէ փախցընել որ ալ շատ անգամ այսպիսի "հոգեւոր", իրատա- յորդորակները կրնան կեղծ ըլլալ: Եւ ընդհանրապէս առակի մը յայտարար- րած բարոյականն մտադրութեան արժանի է: այս տեսակետով բաւական անյարմար բաներ կը գտնուին հաւաքմանց մէջ (տես § 372):

Տեսանք վարդան առակախօսն եւ իւր առակները: Այսուհետեւ դժուար չէ որոշել այն ինդիրն ալ թէ որչափ կապ ունի վարդա- նայ առեւն այն "վարդանեան", առակաց բազ- մախօսն հաւաքմանց հետ: Ի հարկէ այնչափ միայն որ ինքն եղաւ այս ձիւղին ուսմիւրայն, իրմէ ըլլալով նաեւ շարք մ'առակներու որոնք ապագայ հաւաքմանց հիմնական խաւը կազմե- ցին: Անիւ աւելին, նոյնպիսի հաւաքմանց կազ- մուելուն, ճոխանալուն եւ զարգանալուն սկզբնա- պատճառը չէ ինքն: Եւ ընդհանրապէս ասոր մեկնութիւնը փնտռելու է ոչ այնչափ մատե- նագրի մը գործունեութեան մէջ, որչափ նոյն ժամանակի՝ ԺԻ—ԺԳ. դարերու՝ հոգւոյն մէջ, որ այնչափ կամոգին սէր մը ցուցուցած է առականերու, զոյցներու եւ նմանեաց, եւ այս՝ ոչ միայն ի Հայս (տես § 373): Այսպիսի զարգացմանց գլխաւոր գործօններէն են նաեւ այն պարագայքն որ այսպիսի հաւաքմանք մէկ կողմանէ սրիւնի ստաղծ կը մատակարարէին իրաւաբան-քարոզախօսներու, միւս կողմանէ կը գործածուէին զարդաներու մէջ ալ: Երով բնական էր անոնց ածին ու ճոխանալն եւ նոր հաւաքմանց ծագին: Ուստի վարդան այն դերն ունեցաւ Հայոց մէջ, ինչ գեր որ ունեցած է Հռոմէոլոս յԵւրոպայ:՝ Արդէն ուրիշ ազգա-

կցական երեւոյթներ ալ չեն պակսիր, այսպէս "Բարուարիստ", ընծայուած ստույթեամբ "Փի- լատոս", հեղինակի, այսպէս "Ողիմպիոս", հե- ղինակ հաւաքման մը եսովպեան առակաց, եւն (տես § 374—376):

Այսուհետեւ կը մնար խօսիլ միայն այն յատկանիշներու վրայ ալ, որ վարդանեան հաւ- արմանց հիմնական խաւին կը վերաբերին եւ անոնց աղբերաց մասին (§ 377—380), յատ- կապէս քննութեան առնելով յորդորակնաց սկսելու ձեւն մէկ կողմանէ վարդանայ խրատ- ներու եւ միւս կողմանէ հաւաքմանց մէջ (§ 377), շեշտելով այն կէտն որ լեզուական պարագաներն անպէտ են որոշելու վարդա- նայ իսկական առակները հաւաքմանց կեղծ կամ յետաստուտ առակներէն: Վասն զի վարդան որչափ ալ գրաւոր լեզու գործածէ՝ նուազ աւանդական ալ չէ, հեղինակ մ'որ կը գրէ օրի- նակի համար "անփոշման... կանկն... ըլլողն", եւն՝ (տես § 378): վարդանայ առակաց նիւ- թերն երեք դասակարգի կրնան բաժնուիլ, կա- խում մը ունենալով իւր երեք գլխաւոր աղբիւր- ներէն, այսինքն՝ Ս. Գիլքի, "Բարուարիստ", իւր հիշատակ ձեւին մէջ, եւ "Եսովպեան", առակներ, որոնց համեմատական տեղերը նշանակուած ալ կը գտնենք (տես § 380): Ասիկ ետքը կը մնայ այս աղբիւրները տեսնել:

(Հարաւստիքն):

Հ. Յ. Տ.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԽԻՎԱՐ ԵՒ ԻՐ ԻՐ ԻՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Հարաւստիքն):

]]եր ուսումնասիրութեան վերջը հասած՝ կը մնայ միակ կէտ մ'ալ քննութեան առնուլ,

որ մտցընել առաւ փեղբորը: Եւ եղաւ իւր միակ հաւա- քում մը որ կարգին, այնպէս որ Հռոմէոլոսի առեւն ի վերջ եղաւ ասորական բացառութիւն մը՝ որ կը գործ- ածուէր յայտարարելու ոչ թէ մարդու մ'անուշը, այլ մանաւոր դրակնութեան մէկ տեսակէ: Եւ այս բանու կը ցուցնէ այն պարագան որ ձեւագրաց մէջ կը գտնուի նոյն տիպոգրք գործածած ոչ միայն այն հաւաքմանց համար որոնք նախնական բնագրին այլափոխեալ օրինակներն միայն էին, այլ նաեւ այնափոխներու համար որոնք առակները մատուց ուրիշ աղբիւրներէ առնուած էին:

Եւ Այսպէս հոյսագեալ (էջ 392) օրինակ կը բերէ աս նախադասութիւնն (տե՛ս ԹՂ. 376): "Վասն որոյ բանայ (նպղծն) եւ զայ կանկնի ի վերայ զկողն նորա, որ ի զուր հեան զնա եւ ծծէ զլըզլած, զի նորին ծնունդ է եւ նովաւ պիտի անանի, եւն: Անդուն միայ քիչ աղղան չէ անուշը այն պարագան որ վարդան Արարիք ծնած, ուստի բնիկ աշխարհէն դուրս, յետոյ իւր գրական պարեմունքով եւսն առնէ ենթաբնական եւ հայ կրկնեան շրջանի ազգայնութեան:

1 Հաւաստի (Romulus) մասին յառաջ կը բերէ Հերիւիեօ մէկ խօսքը (Herveye, Les fabulistes latins I, 277) թէ "Իւր պորնն այնպիսի յաղաղութիւն ունեցաւ

որ սակայն մեզի համար ամենին կարեւոր կէտը համարուելու է. այսինքն՝ Տայրերէն թարգմանութիւնը: Մինչեւ մօտ ժամանակներս կը յսկարայ զընդհին Տայրերէն թարգմանութեան մասին խօսք ըլլա՞ր՝ միակ բնագիրն էր կար, որ ծանօթացած էր տարբեր թիւերով, այն՝ զոր վերն աւիթն ունեցանք յիշելու: Գլխիմէ թաղաբի, կից տպագրուած քանի մ'անգամ, աղաւաղ լեզուաւ եւ փոփոխեալ բնագրով: Այժմ ընտրելագոյն բնագիր մ'ալ ունեցանք՝ Տայագէտ Կոնիքի Տրատարութեամբը, (այլեւայլ ձեռագրաց համեմատութեամբ, ինչպէս որդէն յաճախ յիշեցինք)՝ Հոս պէտք էինք ըստ այժմ միայն վերջին առնուլ քննութեան, թողլով առաջին աղաւաղեան. սակայն ամբողջութեան համար աւելորդ չենք համարիր քանի մը խօսք ալ ըսել նաեւ առաջինն մասին:

Թիշեցինք՝ Գլխիմէ թաղաբին՝ թաղամիտ տպագրութիւնքն, այսինքն՝ Գ. Պ. 1708, 1731 եւ հաստուած մը հին տպագրութեան (B'), 1807 (B*), 1834՝ (B*), 1850 (B') եւ 1861. իսկ Տայագիտին Տրատարութիւնք կը նշանակուինք A տառով: Այս երկու խմբերուն (A եւ B) հարեւանցի համեմատութեան մը կը ջուղենք. որ տարբեր բնագիր մը չէ նաեւ տպագրուածը, եւ ոչ նոր թարգմանութիւն մը՝ ըսենք արարերէնէ, ինչպէս կընար թերեւս կարծուիլ, եթէ մէկեւոր չըլլար Տնադին Տայրերէն: Ընդհակառակն B ուրիշ քան չէ, բայց եթէ Տնադին Տայրերէն բնագիրը, ծայրէ ծայր աւամպացած կըլլաւ եւ աւելի կամ նուազ համառօտուած. միս լեզուանէ նաեւ այնպիսի տարբերութիւններով տեղ տեղ՝ որ մեր ձեռքն եղածներէն քիչ մը տարբեր Տայր ձեռագիր մը կ'ենեմք իբրեւ նախագայտագրած գործածուած: Նոյն իսկ տպագրութիւնքն իրարու հետ բոլորովին նոյն չեն. եւ եթէ ուղեղը կընանք երկու խմբի բաժնել. առաջինները (B-1) իրարու հետ նոյն են՝ աննշան տարբերութեամբ: իսկ վերջինները (B-4 եւ 5) բաւական կը շեղեն միմեաներէն: Այս զանազանութիւնը որ կը աւանդուի յաճախ նաեւ մանրամասնութեան մէջ՝ զիստաորաբար յայնմ է որ վերջինքը քիչ մը մեղմօն են շափաղանք խորթ օտարաբանութիւնքն. քանի մը կտոր ալ գուրա թողո՞ւմ:

1 Չընէ՞ ուսու մատուցութեան ներածութեան մէջ ուր յիշեն էրեք՝ Գլխիմէ թաղաբին եւ յայտնից յիկարայ տպագրութիւնքն, մուգած էրեք նշանակել այս 1834ի տպագրութիւնն՝ «Գառմաթիւն Գլխիմէ քաղաքին, յորմ իսկ քանի իրաւասանք եւ օգտակարը յիկարայ իմաստայն եւ պէլ բանք պիտանիք . . . ապաւնդ մերտին 1834 յՈՐԹՈՒՅԻՆ ԳԻՆՉ ԻՌՄԵԳ, ի տպարանի Գողթի Արքայական Ապաւնիքն ՏԵՍՆ, 8՝ էջը 202. յիկար՝ էջ 72-105:

2 Այսպէս նոյն իսկ վերաբերել B-4 «Իրատը պիտանիք եւ օգտակարը զոր աստեղծ եւ յիկարայ իմաստայն, B-4 «Իրատը յիկարայ զոր եւ որդեկն իւրոյ Նախնայն, Գլխիմէ անուանելը B-4 «Ինչպէս եւ Հաճմիմ» B-4 «Ինչպէս եւ Հաճմիմ» (A Ինչպէս եւ Հիւիմ եւ ՀԵՄ միմ) յարմարեմքն՝ ի միջի անկիտ պոլը» B-4 «Իմարայ տպագր եւ Դնդեմի» (B-4 եւ Ինդեմի) մի արձանիքն — «Կաւ եւ իմաստան մարգարէն Գի» (B-4 Գի) քար կընեն — «Կի ինչի վի» (B-4 գրած) որ իջանն քեզի, եւ ն. եւ: Ահ հարա եւ մանրամասնութիւնքն յառաջ բերել. այնչափ բազմութիւն են:

Փոխանակ երկար բացատրութեանց՝ լաւագոյն կը համարենք հոս դէմ առ դէմ դնել քանի մը կտոր երկու բնագիրներէն (A եւ B), որով աւելի պայծառ կը տեսնուին երկուքնքն տարբերութիւնքն խմբագրութեան, աւամպման լեզուի, եւ աղաւաղմանց երկու կողման ալ: Ցպագրութեանց տարբերութիւնքն ալ նշանակած ենք՝ միայն զաղափար մը տալու համար անորոց զանազանութեանց: Առնուած են հոս քանի մը կտոր խորանիւրէն կամ յիկարայ իմաստութեանն 3:

A (հին քնագիր):

B:→ (տպագիր):

1. Որդեակն էթէ [բարձր են չէմք ասն քա եւ:] ընկերն քա հիւանդանայ, մի ասեք թէ զի՛նչ տանիմ նմա. այլ երթ ոտիք եւ տես ապաւն: զի լաւ է նմա քան զհալար քանդար ուկոյ եւ արծաթայն:

1. Որդեակն, եթէ ընկերն քա հիւանդ է, մի ասեք թէ միտք քա՞մ (B-1-ի միտքը) թէ տանն կամ ինչորդ գաւառնեմ (B-2 գաւառն) եւ ասեք երթմի ի տես, այլ երթ ոտիք եւ տես ապաւն: զի զհիւանդն գաւառայն տեսնել շատ լաւ է քան զքաղաք միջոց տանել (B-2 քան զքաղաք կամ քան ռուտիլ):

2. Որդեակ, ի կոչմանն եւ ի հարստեանց յառաջ մէ [ձեռքը. «յառաջն»] քան զընկերն քա, եւ այլ մի գաւառայն լիտա. զի անտես քա բարի առնուս եւ լաւառուս վերք ի գլուխ քա՞ն:

2. (Միայն B-1-2) Որդեակն, ի կոչմէ յառաջ եւ ի հարստեանն (B' հարստեանքն) քան զընկերն, յառաջ մէ եւ քան, եւ այլ մի գաւառայն որ հարեւիր լինիս. ապա թէ գաւառն փոխադէն հարկաց անառուս անարեւութիւն. — (B-1 լաւառի):

3. Որդեակ, լաւ է [ւս զի ձեռքն քա քան զգէր բուս մի յայլը ձեռքն, լաւ է քննելիք մի ի ձեռքն

3. (Միայն B-1-2) Որդեակ, լաւ է [ւս զի ձեռքն քա՞մ բուս մի յայլը ձեռքն, լաւ է քննելիք մի ի ձեռքն ի յայլը ձեռքն: Որդեակ

1 Գառմաթիւն մտնողը համեմատաբար աւելի մեծ նմանութիւն ունի. թէեւ այն ալ նոր խմբագրուած է ի B. եւ դարեւալ աւելի համառօտուած է հոս քան հնադին բնագիրն մէջ:

2 Փախազնեւոր ուղարմար է եւ պէտք է ընել, արդեն չունին զայս՝ երեք ձեռագիրք Bod., 58 եւ Canon. եւ կրնուի թիւն է ուրիշ առանի մը սկզբան. Հմմտ. (էջ 131) «Որդեակ» Ի Բուրք ին լիւր (Ven. Հմմտ. Bod. 58 լիւր Գոն Ի) յերկուսն իբրեւ կանխիւն Է, յորմ մասնիցս իմանարհց պիտի քոյ:

3 Ven. չունի «քան զընկերն քոյն, եւ փոխադէն կը կարգայ մի գաւառայն յիւր» (ուրիշներ չունին «յիտաւ») Ամենք կը կորսան «ի անտես բարիք եւն. միայն Canon «ենպէտայ որ անաւ ի զով օնեցիր զգլուխ քոյ: Գնդիրք (էջ 32 եւ 136) կը նախընտրէ կորսեմ «ի անտես քա բարիք առնուս, եւն, վերջին աւելի համեմատ ըլլաւովը Ասորիքն» (էջ 63, թիւ 43) «Որդեակ, դարձիք յոս առաջին բաժանիկն, եւ մի յամենայ յանոյշ ընդդիմ (կրնայ ու գլուխ Իւ սորին) «յանոյշ օնանիլիս») ապա թէ ոչ անեցին վերն ի ձեռքն»:

4 Եթէ իմարեմք B-4 ունին հետեւեանք՝ «Որդեակ, եւ թեմ գաւառ ի հարեւիրաւ անիլա յորմ զտանի քան քեզի մեծ են յարգի, մի նախի ի վերին կողմն, զի յայտ պիտա առ անաւ ինչանա անթիւմ ի ստորին կողմն, — Աւաւական պայպեւ ունի (էջ 8, թ. 52) «Որդեակ, եթէ կոչն որ քեզի ի հանդէս, մի երթմի յոս առաջին հարեւիրանքն, եթէ կողմն քեզի երկրորդ անգամ անաւ ցիս եթէ մեծարայ համարի քեզի եւ մեծցի առաջի նորա պատառովն:

քո՝ քան զհազարս յերկինս թուռնալիս լաւ է ուլ մի թի պատուարաց ի տան ջուսմ ջան զուարակ մի ի տան պլացը 1: — Որդեակ լաւ է աղքատութեամբ փողովել՝ քան վեճեութեամբ ջրուել 2:

4. (Աղառաջ.) Որդեակ, ինտախմուսութիւնք մի առնել. զի զարին յԱստուծոյ եւ յազակի (ձագր.) «յոջաւէն» տեսնուն, եւ զարն ի քէն է եւ. ստեն զքո զէմ հանողն 3:

5. Որդեակ, որ զարաւոր է քան զքեզ մի հակառակի լի լին նմա, զուցե սպանակից զքեզ 4:

6. Որդեակ, միջոցեա. կաշիք ի յտաղ է (ձագր.) «ի յտաղ է» 5: Կոխեա զփունն եւ արա ճանապարհ որդոց (այլ՝ «ստից») քոց 6:

7. Որդեակ, յաւուր քոց մի խտորոր, զուցե ոչ հանկուց Տեր ի զոչս քո:

8. Որդեակ, եղբր իձմ որդեա կարծի՝ որ հնար գտնեցի, առն տանին ահա յայտնայ որ լար է քան զքոց: Դարձեալ հնար զիմանն ուղտուն, եւ նա հնար զիմանն ի վերայ նորս եւ ճմլայ զնա եւ առն՝ զերկ, ոչ զիտէր իձմ է լուսն եւ հարկ քո ի յոսս իմ էր 1:

լաւ է ուլ մի ի ձեր տան զնամ քան եզ մի ի տունս պլացը: — (B1-4 չուելի)

4. (B3-1) Որդեակ, մի պատմաւս լինի հարմաւս ջուցանելոյ զդուստր ուրուք ընդ առն օտարի, զի թէ յետոյ այրն վատ լինի՝ անի՝ ծանկն զքեզ. եւ թէ աղէկ լինի՝ ոչ յիշեն ընա զքեզ 2: (B1-2) Որդեակ, ընդ մարդոց քնոր մի ինձաւս խտոր, զի թէ գէշ լինի՝ անի՞տանն զքեզ. եւ թէ աղէկ լինի՝ ոչ յիշեն զքեզ 3:

5. Որդեակ, ով որ քան զքեզ պիտի երես է, մի հակառակոր ընդ նմա:

6. Որդեակ, միջոցեա. կոշիկ յտաղ քո է, կոխեա զփունն, եւ արա ճանապարհ ընկերի քոսմ որ ընդ քոց գնալիս (B1-2 քայոց) է 7:

7. (Միայն B-2) Որդեակ, յաւուր զգնից քոց առաւ քանէ զնոնք. որ աչք մարդոց ի ձեռն քո չմայ, քանից ոչ հաճի Աստուծոյ. եւ զու ի մարդահանէ անարդաւ: (B1-4 չուելի)

8. Եղբր իձմ, որդեակ, որդեա կարծիս այն որ հնար գտնեցի, որ աղան (B1-2 աղին) ծայրն չար էր քան զիւրի: Եւ զարձակ հնար զտից աւտունն (B1-4 «եւ զարձակ հնար զնա թան աղից բոլորուն») B2 «եւ զարձակ իրեւն զայն որ հնար գտնից բոլորուն») որ հարկալ զիմանն կարծին՝ ստանկեաց զնա. (B1-2 եւ նա հարկալ զիմանն ի վերայ կարծին ստանկեաց զնա») B1 «...ստանկեաց...»)

1 Ven. եւ Canon ունին «յերկինս թուռնալի» մի ստորոք՝ «ընդ յուր թուռնալի» Bod. եւ Canon «աւլ մի պատուար ի տան ջուսմ», Ven. «աւլ մի ի տան ջուսմ դորոտր» — Ասորին այսպէս ունի (եջ 62, թիւ 51) «Որդեակ, լաւ է դաւաղան թմբիկ ի ձեռին քոսմ քան թէ եր յաւանն պլացը. լաւ է ոչեւոր մի ի ձեռին քան երկրի որ հեռի է. լաւ է ուղտորսն ինք որ խոզի քան միջոտնիս որ յոտն» — (Հայտնի քոմ առանձինն առաւ եւ. —) լաւ է Ծննդուկ մի ի ձեռին քոսմ քան զհազարս թուռնալիս. լաւ է զգետն բոլրեայ ի թիկունս քո քան զիբրպս աղին եւ զմատաք ի թիկունս պլացը 1)

2 Եւստանպէս նոր խորագրեալ է առան եւ աղապատ, որով միմեի եղան է իմաստը: Իմաստն ամենին լաւ պահած է B1-2, որուն հետ Բիշշ Նոյն է նաեւ Ասորին (եջ 66, թիւ 88):

3 Ամեն ձեռագիրք ունին «արա ճանապարհ որդեալ» միայն Canon պահած է ուրիշ ընթերցանուն՝ «որդուց քոց» համեմատ Ասորեան (եջ 81, թիւ 13 «...որդուց քոց եւ թուռնաց քոց»)

Այսպիսին ալ բաւ համարինք անթիւ ուրիշ ներուս մեջէն քաղելով. վասն զի՝ եթէ լրակատար համեմատն ուղէինք պէտք էինք բովանդակ վէպը յառաջ բերել: Այս համեմատութիւնքն արդեն դառաւոր մի կու տան այն աղբորին մասին զոր ունին նախ տպագիրք իրարու հետ, երկրորդ՝ հնադոյն հայերէնին հանդէպ, երրորդ՝ վերջնայս ալ ձեռագրայ պէսպիսութիւնքն եւ վերջապէս չորրորդ՝ հայերէնին մէջ բնագրայ (յառախալէս տարբերեալն) հետ սենեցած կապը:

Միք գնեցին է միայն որ երբեմն նաեւ աղաւաղ տպագիրքն աւելի լաւ ընթերցումներ պահած են քան հնադոյն բնագրին ձեռագիրները: Հաստորութեան ահա քանի մ'օրինակ: Խիկար կ'ընէ որ լաւ է աշխով կոյր քան մազը, վասն զի աշք կոյրը կրնայ սարկի «չերթեալէ ճանապարհսն, իսկ կոյր մտաւքն թողաւ զուգորդ ճանապարհն եւ երթալ ըստ իմա իւր» (քստ ձեռագրայ) Հու տպագիրք ունին՝ «եւ կոյրն մազը զաւյ իմա իւր» մերթն («կամարոյ») շատ աւելի լաւ կը բացատրէ իմաստը քան հնադոյնն «քստ կամս» բերել. բայց առտի նոյնի կը հաստատէ Արաբացին (Թիւ 44 «...երթալ իւրաքանիւ») եւ Ասորին (Թիւ 48 «երթալ մալքալ») Վամ՝ ուրիշ օրինակ մը բերելու համար՝ յիշեցնելք արդէն խիկարի այն իբրտութիւն «ցածր զաշ քս եւ կակղաց զարաւա բերանայ քո»՝ պոռալով խտրին անդամութեան նշան բլալով. զի (— Իրենի ձեռագիրք —) եթէ աղաղակաւ տառնար շինէր՝ էշն ամեն աւրն էր. դարբաս շինէր թէ չարառաւ, Արդէն այս առից կը ցուցնէ թէ օրշափ աղաւաղած եւ առաւիղած է տեղ տեղ նաեւ մեր «հնադոյն» կոշած հայ բնագիրք: Աղաւաղութեան հետ թերութիւնն ալ բացարայ կ'ըլլայ՝ եթէ համեմատենք տպագրին ընթերցանութեւն — զոր ունին միայն B1-2 —, այսինքն՝ Որդեակ թէ կանչելով մարդ տուն շինէր, նա էշն ուս յաւ զարապս կու շինէր. եւ ին է օտարի զընթերցելի եղն լուսն լուսն՝ նա (B1 լուսն) ի դարձանքն ու լուսնէր: մերթն համեմատութիւնս ըստ այսմ պահած է միայն B1-2 ի հարկէ դարձեալ աղաւաղ. վասն զի Ասորեան համեմատ (Թիւ 8) այսպէս բլալու է «եւ թէ ի սաստիկ դորութենէ վարէր արտը, ոչ եղանքը լուսն (բուն «խոփ») ի պարսնակն աղաւաղ» նոյնպէս Արաբացին (Թիւ 11) «Մերեայ թէ B1 օրինակին «լուսն» անհնար ընթերցումն աղաւաղ մնացորդ մըն է «աղաւաղ» բառի: Թամնայն իզպա կը հաստատուի տպագրին ընթերցումը, որ ըստ այսմ հնադոյն բնթերցումն էր պահած է, մինչ արդի ձեռագիրք կորսնցուցած են նոյն խտրը:

Ըստ այսմ խիկարի հայ բնագիրք վերականգնելու համար մշտեալ բաղորդին անտու շէ տպագիրք եւ ձեռագիրք որ եւ է օրինակ, որչափ ալ աղաւաղ ըլլան. քանի որ ի հարկէ կը պակսի բոլորովին վրասնելիք բնագիրք մը իմեծ հնութեամբ: Այս վերջին պարագային բնականապէս ալ պէտք չէր մնար աղաւաղ ու պղտոր արբիրներու դիմելու: Սակայն առ այսմ էր ձեռքերնս շուրեքն այն պիտի հնութեամբ օրինակներ, ստիպուած ենք իշուել ամեն կեանք՝ որչափ ալ աղաւաղ կերպարանք ներկայանայ մեզմ: Այս մասին կարեւոր պարագայ

մին աւ այն է՝ որ տպագրէք բառապահ թանակութեանը նախ ինքնութիւնը աւ կը մտաւարարեան, զորոք շէնք գտնէր հայագիրին հրատարակած ընտրելու-դոյն բնագիրն մէջ, յատկապէս նախ իրանոնք կամ առանձինք խիկարու իմաստութեան շարքին մէջ, Անշուշտ ոչ ամէն բան ապահովապէս հին ժամանակէ մին է, ընդհանրապէս շատ բան յետաժամանակաւ ըլլաւու է, բայց գտնէ ինչ ինչ բան աւ կրնայ հնազանց հայ թարգմանութեան վերաբերիլ բոտ իմաստին (— արդի լեզուն աւ ձեռք՝ ըսինք՝ ուսմ. կարգած եւ. աղաւաղ է։) Մաս մ'այս նորոյն լեզուն կայ միայն B1-2 խմբին մէջ, որ ըստ այսմ միայն պահած է զանոնք, մաս մ'աւ բոլոր տպագրաց մէջ, Այս պա կարգի առանձինքն՝ որ կը պակսին ի Ա, քանի մը հատ իր օրինակ:

1. Արգեակ, անմիտ մարդոյ իրատ տայն այն-պէս է, որպէս թէ որ փոյն ցանէ ի գնացո գե-տանքն (B1-2 ի գնացման գետոյ):

2. (B1-4) Արգեակ՝ եթէ առաքեցնէ զքեզ ի տեղի ինչ փան բանի, լաւ ի միտ աւ. զանի զոր տակցի եւ աւ. ապա գնաւ. զի մի գուցէ յետոյ լինիցի ծաղո առաջի պոյն: (B1-2 Արգեակ, մի լեզի զի առաքեցնէ զքեզ ի բան եւ. զու ոչ իմանալ գրանն եւ երթաւ, յետոյ այլ որ ու-զարկին որ երթայ ի բանն եւ. զու ծաղո լինի:)

3. Արգեակ, լաւ է աղբի որ ճնան եւ. շուտ մեռանք, քան թէ աղբի եւ. աղբին իւրոյ լեզի նախաորիք:

4. Արգեակ, ի յապարան թագաւորաց մի մասններ եւ. ընդ կնոյ գոտաւոր մի խորիւր: 5. Արգեակ, եթէ գտնար ի կախի (B1-2 մարդն որ ի կախի) տանին մի յառաջ նորա իմաստայր, զի մի մասններ զքեզ եւ. տասնցէ (B1-2 տեւ) թէ Սա եւ. իմ (B1-2 աւ այլ իմ) ընդին է:

6. Արգեակ, յորժամ երթաւ ի հարստին կամ ի մեռելոյ տուն (B1-2 մահատուն), յառաջ հաց կեր ի տունդ եւ. ապա գնաւ. զի թէ հարստին է ի շատ խնդութեան մասններ զքեզ (B1-2 հոգ լանն զքեզ), եւ թէ մեռելոյ տուն (B1-2 մահատուն) է՝ ի շատ արտաւթեան մասններ զքեզ, եւ. զու. մնալ քաջցեալ (B1-2 անօթի):

7. Արգեակ, կամարի մի հետի գնալ անցանել լաւ է քան մտանել (B1-2 մտնու) ի ընդ մտարի:

8. Արգեակ, եթէ տեսնաւ զերեսատարդ թագաւոր յոյժ՝ մի հաւատար գործոց նորա, զի բան ծերոցն հաստատ է, բայց երեսատարին ոչ: — B1-2 վերջը՝ բայց երեսատար. որուչն (B1-2 բայց յետ որդին) ոչ, ահա օրինակ ստաւ տալէ մէ թէ իր բերան աւիւտաւ որ զերես-տանն զնաւ:

9. Արգեակ, լաւ է ստանալ մի փոյն եւ. պղծոց (B1-2 մի անկէ) եւ. եշ ըստ (խիւս) վարուց:

10. Արգեակ, որպէս լինիք շտմարեք առ-աւորն են, նոյնպէս եւ. նոյնաւորք՝ բնագրան շտմարն են,

11. Արգեակ, տեղի զգալան կատարեալ որ (յարձակեցաւ. ի վերայ իմ, ոչ երեւոյ (B1-2 վերայ) ի նման. եւ. հանդիպեցայ թշնամոյ իմ, ոչ յաղթեցայ ի նման (B1-2 ոչ յաղ-թեցայ զիմ), բայց հանդիպեցայ կնոյ լեզունաւոյ, յաղթեցայ ի նմանէ:

12. (Միայն B1-2) Արգեակ, յորժամ լինիցի պոյն տան հիւր՝ եթէ ոճ եւ. կարիք բերէ առաջի քոյ մի քամահեր (B1-2 քամահեր) եւ. մի զանկատարի:

13. (Միայն B1-2) Արգեակ, մին ապրանք որ քո չէ՝ մի տանար եւ. տար պոյն:

14. Արգեակ եղբ. ինձ որպէս վարենացեալ կէ որ ետրկ գտարք (B1-2 գտաւ) եւ. անկաւ վարոյն, եւ. վերաւորեցաւ իւր ոտքն:

քան թէ ծանոյ փախչոյ եւ. ստատաց (B1 առ-տատաց):

10. Արգեակ, որպէս լինիք շտմարեք առ-աւորն են, նոյնպէս եւ. նոյնաւորք՝ բնագրան շտմարն են,

11. Արգեակ, տեղի զգալան կատարեալ որ (յարձակեցաւ. ի վերայ իմ, ոչ երեւոյ (B1-2 վերայ) ի նման. եւ. հանդիպեցայ թշնամոյ իմ, ոչ յաղթեցայ ի նման (B1-2 ոչ յաղ-թեցայ զիմ), բայց հանդիպեցայ կնոյ լեզունաւոյ, յաղթեցայ ի նմանէ:

12. (Միայն B1-2) Արգեակ, յորժամ լինիցի պոյն տան հիւր՝ եթէ ոճ եւ. կարիք բերէ առաջի քոյ մի քամահեր (B1-2 քամահեր) եւ. մի զանկատարի:

13. (Միայն B1-2) Արգեակ, մին ապրանք որ քո չէ՝ մի տանար եւ. տար պոյն:

14. Արգեակ եղբ. ինձ որպէս վարենացեալ կէ որ ետրկ գտարք (B1-2 գտաւ) եւ. անկաւ վարոյն, եւ. վերաւորեցաւ իւր ոտքն:

Այս օրինակներն կը տեսնուի որ տպագրէք բառապահ տարբեր ձեռագիր մը կ'ենթադրեն իրեւ զաղափար, որ նաեւ պահած էր ինչ ինչ բան հնա-զոյն, որ արդի ձեռագիրներու մէջ կ'ուրուած է, ինչպէս վերոյիշեալ Թ. 4 եւ 9 կտորները, որոնք Ասորոյն վերադարձեալ կը հաստատուին: Միւս կողմանէ կայ բան աւ որ յետոյ տակցած է, զոր կ'ընանք տեսնել եթէ համեմատենք ձեռագիրներն իրարու հետ: Անցնիք վերջոյն:

Վտիբեր իր հրատարակութեան համար գործ-ածած է ութ ձեռագիր²⁰, որոնց նշանաւ տարբե-րութիւնքն ալ նշանակուած են ծանօթութեանց մէջ, Այս ձեռագիրքն են՝ ա. (Bod.) Բողէեան Մատենագարանի մէջ ձեռագիրք՝ տակաւին շրջա-ցակագրուած, թղթեայ նոսրգիր, խիկարի զանցին սկզբան թուղթը զնառուած է: — Բ. (Ven.) Վե-նետիկոյ հաւաքման Թ. 482 ձեռագիր մագաղա-կեայ՝ բարդգիր. անթուական, մերձաւորապէս ԺԵ. գարու վերջերն կամ ԺԶ. գարու սկզբն: — Է. (Paris 92) Պարիսի Ազգային Մատենագարանի ձեռագիրն (Anc. fonds 92) թղթեայ, ինքնուրոյն տառաձեւերով, խիկարի զտույն միայն վերջին կտոր (այս. էջ 141 եւ.) կը գտնուի ձեռագրին մէջ (Թղ-179 եւ.)՝ պակսելով առաջին կտոր: Վերջը գրուած յիշատակարանն կ'իմանանք որ գրուած է Ռիւ-լէ (== 1619) օրու անկանին: — Գ. (Paris Sup. 58) Պարիսի թուրք մէկ ձեռագիրն (fonds Arm. Supplément 58) թղթեայ, նոսրգիր, ԺԵ. գարու յոռի գրութիւնն է: Այս ալ պակասաւոր է. սկզբնէ հա-տանելով մինչեւ տպագրութեան էջ 141 կ'ընդհատի. (Թղ. 253 եւ.) — Դ. (Paris 131) Նոյն գրատան երրորդ մէկ ձեռագիրն (Anc. fonds 131), թղթեայ,

1 Այս ալ կը հաստատուի Ասորականութեան (էջ 62, Թիւ 24) Պարիսի, առաջի գն (յոյր եւ) որ անկանի յերկիր, եւ. էջ որ տեսնիք ստիպալ իրտաւ, բայց մի տառ-նոր ծանոյ (գերի) որ փախի եւ. աղախի որ գտնուայ. զի մի կորուստն զանկանքն որ տառացեալ է քո, ի

2 Ձեռագրաց մասն զանկանի տառն անգլիկա-թիւնն աւառ Հարիւր էջ ԻԻԻԻԻԻԻԻ

3 Ձեռագրաց վերջ յիշատակարանն (տես էջ 161) այսպէս է՝ Պարիսի. խիկար եւ. իրտաւ եւ. պատմութիւն խիկար իմաստութեան ի Թղ. 254: Եւ. յոյն տառն ԺԻԻԻ. ուստի 1518 տարին գրուած է Վարդապետ նախամար համարն կ'երեսայ Ռիւ-լէ գարու:

յոսի նորագիր, հաւանօրէն ԺԷ. դարէն. (Թ. Դ. 213 — 228.) — Զ. (Paris 69) շարքորդ օրինակ Պարիսի (Anc. fonds 69) Թղթեան, գեղեցիկ բուրգերի, ԺԷ. դարէն. խիստ Պատմութեան սկիզբը կը պատկեր, սկսելով միայն խրատներովով. — Է. (Bod. Canon.) ձեռագիր Բուրգեան գրատան (Ms. Canon. Orient. 131) Թղթեան, գեղեցիկ բուրգերի, սկիզբը՝ խիստ Պարիսի (Թ. Դ. 1 — 36.) ձեռագիր գրատան է 1697ին ի Նոր Զուլայ՝ Հաղարպետ երկրորդ եւ խաղէ անուան անձին համար։ Յետոյ կու գայ վէպն Եօթին խմբատարաց եւ պատմութիւն Բարդաւանայ եւ Եօթնաստիկայ։ — Ը. (Edjm.) ձեռագիր Էջմիածնի մատենադարանին, ըստ նոր ցուցակի Թ. 2048, Թղթեան, նորագիր, գրուած էր 1600ին։ Ասոր միայն սկզբան յառաջարկական մասն եւ առաջին ութ խրատները համեմատել կրցած է հայագէտը՝ 1891ին Էջմիածնի այցելելուն։

Ասորք են հրատարակութեան համար գործածուած ձեռագիրները։ Ի հարկէ կան շատ ուրիշներ ալ այլեւայլ հաւաքմանց մէջ ցրուած։ Հայագէտը նշանակած է չորս օրինակ Էջմիածնի հաւաքման մէջ, ըստ «Մայր Յուշակի» (այլ. Տիգր. 1863) Թ. 1638, գրուած 1604ին. — Թ. 1995, գրուած 1605ին. — Թ. 1886, գրուած 1623ին, եւ Թ. 51, գրուած 1642ին. ամենն ալ Թղթեան նորագիրի, Բրիտանական Թանգարանը նոր մտած է Թղթեան նորագիր ձեռագիր մը՝ ԺԷ. դարէն։ Բերլինի հաւաքման ունի օրինակ մը 1698 տարին գրուած, որ ունի միայն խրատներ։ Ուրիշներ կանս գտնուի կարծենք թիւ շատ ամէն կողմ։ խիստ Հայոց մէջ սիրուած գրութիւններէն ըլլալով՝ ցանցառ չեն գրուի Թիւնք։

Պահածն է հնագոյն օրինակ մը, վստահելի բնագործ՝ որուն համար կարենանք բաշխել մեր-ձաւորապէս այն ընթերցողները պահածն է, զոր ունէր հայերէն սկզբնագիրը կամ Թարգմանչին գրչէն եղածը։ Դասեօք բոլոր օրինակները խմբագրութիւններ կ'ընենք, թիւ կամ շատ այլալայն, լեզուն յաճախ ուսմովացած, որչափ ալ յետխոսն «հնագոյն» ձեւն ու հնոյն առողջ լեզուն պահուած ըլլալով՝ հիմնապէս տարբերի «Պրիմի Բաղդաբին» բուրգովին նոր խմբագրութիւնէն։ «Հնագոյն» բնագիր մը փնտռելու պէտք չէր ըլլար, եթէ ընդունելէնք որ առջինիս եղածն (A) Թարգմանչին ալ գրածն ըլլայ, մերձաւորապէս ԺԷ. ԺԳ. դարու

գործ, Ժամանակին լեզուաւ՝ բնականապէս նախ նկատուած ձեւով փոխադրուած, ուստի տեսնուած ուսմովաբանութիւնը նախնական ըլլան։ Սակայն Թանգարանի ԺԷ. դարէն ձեւն ալ։ Ռատկարանուութիւնը համեմատաբար թիւ են, եւ աւելի աղաւաղութիւնը կ'ընեն ձեռագրէ ձեռագիր տարբերելով, մեծագոյն մասն ընտիր եւ առողջ գրտկան լեզու մը կը ցուցնեն։ Բայց ասորի Թարգմանութիւնը ԺԷ. դարէն շատ յառաջ է, նոյն իսկ Ժ. դարէն կանուալ գարեբով անգամ։ Այս խնդրոյն մասին կ'արժէ թիւ մ'երկար խօսիլ։

(Ընթանալիք)

Ն. Յ. Յ.



Թ Ղ Ք Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՈՐԻՇԹԻ ՆԻ Ս. ԼՈՐԵՆՏԻՍԻ ԳՆԵՔ

Իարձրագաւառն կարնոյ հարաւային կոնալը բարձրացած է բարձրագագաթ լիւրանց շղթայ մը, որ գեղ է հարաւ-արեւմուտք կ'երկարի. իսկ առաջակողմը կը գտնուի ընդարձակ դաշտ մը, բարեբեր եւ մշակուած, որուն մէջ տեղէն կը ստըպի գետակ մը, ըստ եղանակի ստըպոյն աճելով եւ նուազելով։ Այս դաշտագետնոյ վրայ՝ հոս հոն ցրուած տարածուած են կարնոյ գիւղերն ու գիւղակները. Ըլընա, Կան, Գոմբ, Սօղուգ ջերմերի, Թուանձ, Հինձք, Արծըրթի եւն. որոնք իրենց պարզ տներովն եւ տնակներով՝ Թեպէտ քաղաքակրթեալ եւ ազատ երկիրներու գեղկանց բնակարաններուն չեն հաւասարիր եւ համեմատուիր, սակայն եւ այնպէս իրենց պարտութեան մէջ ունին նկարագրական գեղեցկութիւն մ'եւ բնութենէն օժտեալ առաւելութիւններ։ Ամէն գիւղ գրեթէ՝ ունի իրեն սեպհական հանքային աղբիւրան, մին երկակոր, միւսը ծծմբոյ, ուրիշ մը լճէ մին եւ լճէ միւսը քովէ քով. հոս ջերմուկ՝ հոն ջերմուկ, մին սարսեղցոցիչ պաղ, միւսը սաստիկ տաք, երրորդ մը՝ մի եւ նոյն տաքանին մէջ ունի մէկ անկիւնը պաղ՝ միւս անկիւնը տաք անուրէններ եւ բարեխառն ջուր. յորդահոս աղբիւրներ եւ ջրեր՝ Թթու, անոյշ, Թթեւ, որոնց նման քաղաքակրթեալ երկիրները չեն ընդունուած եւ կըրուած բուժիչ գեղերու կարգը գրած են։

Վերոյիշեալ գիւղերուն մէջ առաջնակարգ գիւղ մ'ունի Արծըրթի գիւղը, որ կարնոյ դաշտագետնոյն հիւսիսային կողմը բարձրացած լիւրանց սարոտայ կողքին վրայ շինուած է։

1 Յեւ «Մայր Յուշակ», էջ 4 (Թ. 51) Լիմ անագաւտ գրուած Սարգիս Երեմայի գրչէն, Զաւարդանք մ'որուն է. Վարդ եւ Խաւաթ Եւարդի. Զ. խմբագրութիւն եւ Խաւաթ խիստ խմբագրութիւն... Ե. Խաւաթ եւ Խաւաթ խմբագրութիւն, եւն. — էջ 181 (Թ. 1633) հաւաքմանց, ուր կայ Կ. Խաւաթ եւ Խաւաթ խիստ խմբագրութիւն Զաւարդանք իւրուն. — էջ 209 (Թ. 1986) Յոսի գրուած Սիմոն Երեմայի Զաւարդանք, այլեւայլ ուրիշ կարծեմով, արեւ. Կ. Պատմութիւն խիստ խմբագրութիւն Կ. Պ. Պատմ. Գաղղիայ եւն. — էջ 210 (Թ. 1985) գրուած Սիմոն՝ «Թորոս գրէ Ժամանակն ի թիւն շինելու շինելու համար, պարտականութիւն ի միջ այլոց» Կ. Պատմ. Աղաւաթ եւ Եւարդի. Կ. Պատմ. եւ Խաւաթ խիստ խմբագրութիւն եւն.։

2 Ms. Or. Petermann I, 147, ան N. Karamianz, Verzeichniss etc. p. 85 (Թ. 83, Թ. 1-26.)